

HAZARALARIN MENŞEİ İLE İLGİLİ YENİ BİR GÖRÜŞ

Yrd. Doç. Dr. Orhan YAZICI*

ÖZ: Afganistan’da meskûn önemli etnik gruplardan biri olan Hazaralar, uzun zamandan beri *Hazaracât* adıyla da bilinen Afganistan’ın merkezinde yaşamaktadır. Afganistan, Asya’nın kavşağında bulunması sebebiyle *Asya’nın kalbi* unvanını alırken, bu ülkenin merkezindeki Hazaracât ise *Afganistan’ın kalbi* olarak adlandırılmaktadır. Hazaracât’ın konumu, bir taraftan bu ülkenin jeopolitik önemiyle özdeşleşirken, diğer taraftan bölgenin sakinleri için ortak bir kültür ve kavmi miras olarak önem taşır. Hazaraların menşei, tıpkı Afganistan’ın diğer önemli kabilelerinin menşei gibi XIX. yüzyıldan itibaren tartışma konusu edilmiştir. Hazaraların Afganistan’ın yerli ahalisi olduklarını ileri sürenler olduğu gibi, onları Çingiz Han veya Nikuder Moğollarının bakiyeleri; XIII. yüzyıldan itibaren Afganistan’a akan Moğol ve Türk unsurların bakiyeleri veya yüzyıllar içerisinde bölgeye akan Türk ve Moğolların buranın eski sakinlerinden Tacikler, Peştunlar ve diğer unsurlarla karışmalarından meydana gelmiş bir topluluk olarak gösterenler de vardır. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda Hazaraların menşei ile ilgili yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Hazaraların menşei ile ilgili iddialar ve yeni görüşler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Hazaralar, Moğol, Türk, Kuşan, Eftalit.

A New Opinion with Regard to the Origin of Hazaras

ABSTRACT: One of the important ethnic groups inhabiting in Afghanistan are Hazaras, that had been living in the centre of Afghanistan known as *Hazaracat* for a long time. While Afghanistan’s geographical situation as being at the crossroads of Asia, is entitled as *the heart of Asia*. The Hazaracat in the centre of this country is entitled as *the heart of Afghanistan*. At the first hand the location of Hazaracat on the basis of its geopolitical importance of this country and on the one hand, it is of importance for the inhabitants of the region as a common cultural and ethnic inheritance. The origin of Hazaras, just like the origin of other important

* İnönü Üni. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl. oyazici@inonu.edu.tr

tribes in Afghanistan, has been a topic of discussion since nineteenth century. While there are those who assert that Hazaras are the native inhabitants of Afghanistan, on the other hand there are those who assert that they are the people of Chenghis Khan or Niku-derian Mongols; that they are formed of the origin of Mongolians and Turkish elements coming to Afghanistan since thirteenth century or that they are the mingling of Mongolian and Turks, who leaked into the region throughout the centuries, with the old inhabitants of the region, Taciks and Peshtuns and other elements. However there are new assertions with regard to the origin of Hazaras in the recent studies. This study deals with these new assertions with regard to the origin of Hazaras.

Key Words: Afghanistan, Hazaras, Mongol, Turk, Kushan, Ephthalit.

Coğrafi sınırları belirleyen önemli amillerden biri de siyasî hâkimiyettir. Siyasî hâkimiyetin genişlemesi veya daralmasıyla yer değiştiren insan toplulukları, yüzyıllar içerisinde yerleştikleri bölgelerde yeni etnik zümrelerin vücuda gelmesine sebep olmuşlardır. Çoğunlukla *Asya tarihinin kavşağı* şeklinde gösterilen Afganistan, bu yer değiştirme ve yerleşmelerin seçkin bir örneği sayılmaktadır. Asya'nın merkezinde bulunan Afganistan, binlerce yıldan beri doğudan batıya, kuzeyden güneye göç eden toplulukların gelip geçtiği ve sıklıkla da yerleştiği bir bölge olmuştur. Başka bir deyişle, Afganistan çeşitli halkların ve kültürlerin iç içe geçtiği bir coğrafyadır. O sebeple S. A. Mousavi, Afganistan toplumunun daha açık bir şekilde tanınmasını kolaylaştırmak için, Afgan toplumbilimcilerine *çini sandık* modelini kullanmalarını tavsiye etmektedir. Ona göre Afgan toplumu, tıpkı birbirinin içine geçmiş onlarca çini sandıktan mürekkeptir. En küçükten en büyüğe sıralanan bu sandıklar birbirlerini örtmek suretiyle üst kimlik noktasında Afgan toplumunu oluşturmaktadır. Oysa bu sandığın içinde Peştunlar, Hazaralar, Tacikler, Beluçlar, Nuristanîler (/Kâfirler), Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar gibi muhtelif kavim ve halk sandıkları mevcuttur. Bunlardan her biri kendi içerisinde müstakil sandıklar olmakla beraber, dışarıdan tek bir sandıkmış gibi görünür. O sandık da bugünkü Afganistan'dır (Mousavi 1379: 43 vd.).

XIX. yüzyılın hemen başlarında İngiltere ve Rusya arasında bir çekişme sahası olarak uluslararası siyasete giren Afganistan, batılı bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve o tarihten itibaren bu ülke ve ahali ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle bölgeye seyahat eden batılı müsteşriklerin Afganistan'daki çeşitli toplulukların tarih ve menşeleri konusunda yaptıkları çalışmalar ve tespitler, bu ülkenin tarihine ışık tutar mahiyettedir. Bununla birlikte ortaya çıkan görüşlere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü Afganistan toplumu içerisinde yer alan etnik grupların menşeleri ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda ilmî hakikatler yanında, siyasî mülahazaların da öne çıkarıldığı bilinmektedir. Özellikle

XX. yüzyılın başlarından itibaren devrin moda akımlarına uyararak üniter bir devlet inşa etmek isteyen Peştun milliyetçileri, bu ülke sathında yaşayan diğer bütün etnik zümrelerin İndo-Aryan ırkın temsilcileri olduğunu ileri sürerek, Peştun/Pathan kimliği etrafında yeni bir millet yaratmak endişesiyle hareket etmişlerdir. Gılcaı (Yazıcı 2006:) ve Abdaliler (Barlas 1986) gibi Türk menşeden geldikleri ispat edilmiş olan gruplar bugün Peştun unsurlar içerisinde değerlendirilirken, Hazara ve Aymaklar gibi fizyonomi bakımından farklılık arz eden topluluklar da Peştun birliği içerisinde sayılmışlardır. Ancak bu konularda zamanla derinleşen ve siyasi mülahazalardan az çok arınan çalışmalar ile yeni sonuçlar elde edilmiştir.

Afganistan'daki etnik zümrelerden biri olan ve Afgan toplumu içerisinde fizyonomi ve dinî farklılığı ile öne çıkan Hazaraların menşeleri konusundaki görüşler bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Afganistan'ın merkezindeki dağlık bölgede (Hazaracât) meskûn olan Hazaralar, Özbek, Türkmen, Tacik, Aymak ve Peştun gruplarla komşudurlar. Dil bakımından Farsçanın *Hezaregi*¹ lehçesiyle konuşan Hazaralar, mezhep bakımından da Oniki İmam Şiîliğine bağlıdırlar (Kakar 2006: 129). Sünnî olan komşularından hem dil, hem mezhep yönünden farklı olmaları yanında, mongolid görünümleri ile dikkat çeken Hazaraların menşeleri konusunda dört görüş ileri sürülmüştür. Bunlar;

- 1- Afganistan'ın yerli ahalisi olduklarına dair görüş,
- 2- Moğolların bakiyeleri olduklarına dair görüş,
- 3- Moğol ve Türklerin terkihi olduklarına dair görüş ve
- 4- Muhtelif kabilelerin terkihi olduklarına dair görüştür (Hussain 2003: 11-16).

Bu sınıflandırmalar, Hazaralar konusunda çalışan araştırmacıların kabulleri olduğu gibi, halk arasında da bahis konusudur. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda Hazaralar hakkında yeni bir görüş daha ortaya çıkmıştır. Buna göre Hazaralar, Bamiyan ve çevresindeki Budist kültürün temsilcileri olan *Demirci (/Seti) kavimlerin* yani Kuşan ve Eftalitlerin (Akhun) bakiyeleridir ve takriben iki bin yıldan beri de bölgenin sakinleridir. Bu görüşü ortaya koymadan önce şimdiye kadar Hazaraların menşei ile ilgili araştırmacıların ileri sürdükleri iddiaları ortaya koymak gerekir.

¹ Farsçanın bir diyalekti olarak kabul edilen Hezaregi'de neredeyse Farsça kadar Türkçe kelime mevcut olup, özellikle bitki ve yiyecek isimlerinin tamamı Türkçedir (Mousavi 1379: 71 vd.).

a- Hazaraların Afganistan'ın yerli ahalisi olduklarına dair görüş

Hazaraları Afganistan'ın yerli ahalisi olarak gösterenler, onların İndo-Aryanların bakiyeleri olarak, M.Ö. IV. yüzyıldan beri bu ülkede yaşadıklarını ileri sürmektedirler. Bu görüşü ilkin XIX. yüzyılın ortalarında Fransız oryantalist J.P. Ferrier ortaya atmıştır. Ferrier'e göre Hazaralar, M.Ö. IV. yüzyıldan beri Afganistan'da yaşıyorlardı ve Makedonyalı İskender'in bölgeye yaptığı seferde ona karşı koyanlar bugünkü Hazaraların atalarıydı. O bu görüşünü, İskender'in tarihçilerinden Quintus Curtius'un anlattıklarına dayandırmaktadır. Ferrier, Curtius'un "*Aleksander, Paropamisus dağlarının karla kaplı kuzey sırtlarından batıdaki Bactriana'ya ilerlerken Barbarlar arasında medenî olmayan daha vahşi yerlilerle karşılaştı.*" sözlerine atfen, bu vahşi yerlilerin Hazaraların ataları olduklarını ileri sürmektedir (Ferrier 1857: 221 vd.).

Ferrier'in bu görüşünü benimseyen Afgan tarihçisi Abdulhay Habibî Hazaraların, Makedonyalı İskender zamanından beri Afganlarla beraber yaşadıklarını ileri sürerek onların Afganistan'ın yerli ahalisi olduklarını iddia etmiştir. A. Habibî, Hazaraların tarihî ve ırkî özelliklerine eğilmeden *Hezare* /هزاره kelimesinin filolojik yapısından hareketle bu sonuca ulaşmak istemiştir. Ona göre; *Hezare* adı sadece Afganistan'ın iç kısımlarında yaşayan halka mal edilemez. Mahubun dağlarının eteklerinden, Heripur, Ebutabad, Pehleyî, Kağan ve Keşmir dağlarının derin vadilere kadar sakin olan halk *Hezare* adıyla isimlendirilmiştir. Bu halk ne Tatar, ne de sarı ırktandır. Onlar İndo-Aryanların bakiyeleridir ve dilleri de İndo-Aryanların dillerinden gelmektedir (Habibî 1962: 19-22).

A. Habibî, *Hezar* kelimesinin Moğolca *ming* kelimesinin Farsça karşılığı olduğunu kabul etmekle beraber, bu kelimenin *Hezare*'ye dönüşmüş olabileceğine kanaat getirmemektedir. Habibî, meşhur Çinli seyyah Hüan-Tsang (/Yuan Chwang)'ın, M.S. 644 yılında Hindistan'a yaptığı seyahatten Tsu-ku-che'ye yani Arakuzya'ya döndüğünde yol üstündeki ilk merkezi *Hu-si-ne* ve ikincisini *Hu-sa-le* olarak isimlendirdiğini, sonraki dönemlerde *Hu-si-ne*'nin Gazne ve *Hu-sa-le*'nin de *Hezare*'ye dönüştüğünü ve Aryanca "خوشدل /sevinçli-mutlu" anlamına geldiğini belirtmektedir (Habibî 1962: 23 vd.). Dolayısıyla bu kelimenin Moğolların Afganistan'daki varlığından çok daha önceleri mevcut olduğunu ileri sürmektedir². Ancak Habibî burada bir coğrafya ismi olduğunu iddia

² A. Habibî, Hazaraların Çingiz Han zamanında Afganistan'a gelen askerlerin bakiyeleri olduğuna dair görüşleri şiddetle reddetmektedir. Ona göre Sind nehrinin ötesinde bulunan Pencâb Hazaralarının varlığı bu iddiayı çürütmektedir. Çünkü Celale'd-din Harezmsah Etek'in güneyinde bulunan Nilâb'dan geçmiş ve onu takip eden Çingiz Han, buradan geri dönerek Sind nehrinin ö-

ettiği Hazara'nın nasıl üzerinde yaşayan topluluğun adına dönüştüğüne bir izah getirmemektedir.

Hazaraların dil özellikleri üzerinde araştırmalar yapmış olan Moğol dili uzmanı Alman dilbilimci Mihael Weiers ise “*Günümüz Herat ve çevresindeki köylerde yaşayan Afganistan Moğollarından ele geçen kelime istatistikleri göstermektedir ki, iki grup (Hazaralar ve Moğollar) arasında kök birliği mevcut değildir*” diyerek, Hazaraların Moğollarla aynı kökten gelmediklerini ve onları Afganistan'ın yerli ahaliyelerinden göstermiştir (Weiers 1975: 102). Oysa Babur, Vekâyinâmesinde “*Hezare ve Nekderiler arasında bazı kabileler moğul dilini konuşurlar*” diyerek, Moğolcanın Hazaralar arasındaki varlığına şahitlik etmektedir (Vekayî II 1987: 142).

b- Hazaraların Moğolların bakiyeleri olduğuna dair görüş

Hazaraların menşei ile ilgili en yaygın görüş, onların Çingiz Han zamanında bölgeye gelen Moğol askerlerinin bakiyeleri olduklarına dair görüştür. Bilindiği gibi Çingiz Han, Harezmsahlarla girmiş olduğu mücadele neticesinde Afganistan topraklarına girmiş ve Sind nehrine kadar Celaleddin'i takip etmişti. Çingiz Han dönüştü Hindistan'a açılan geçitleri tutmak için ordusundan bir kısmını Afganistan'da bırakmıştı (Prawdin, 1967: 190-197). Bu tarihî bilgi ışığında, Hazaraların Çingiz Moğollarının bakiyeleri olduğunu iddia eden görüşün sahipleri, tarihî bilginin yanı sıra kelimenin kökeni üzerinde de durarak, Moğol askerî düzeninde yer alan onluk, yüzlük ve binlik taksimatı esas almakta ve Moğolcadaki “*ming (/bin), minggan(/binlik)*” (Moğol askerî teşkilatında kullanılan minggan ıstılahı ile ilgili bkz. Vladimistsov, 1995: 191 vd.) sözcüğünün Farsça karşılığı olan *hezar*/هزار kelimesinden hareketle komşularının bu yeni gelen askerlere *Hezare* adını verdiklerini iddia etmektedirler³.

Hazaraların Çingiz Moğollarının bakiyeleri olduklarına dair görüşün taraftarlarından olan A. Vambery, Kâbil ve Herat arasındaki dağlık bölgede meskûn olan Hazaraların, Çingiz Han zamanında Moğolis-

tesine geçmemiştir. Dolayısıyla ona göre Çingiz'in hakimiyeti hiçbir zaman Sind'in ötesinde hissedilmemiştir, bk. Habibi, (1962: 19 vd.)

³ Moğol askerî taksimatında kullanılan 10, 100 ve 1000 neferlik gruplandırılmalar, XIII. yüzyıldan itibaren dehbaşi (on kişilik gurubun komutanı), sadbaşi (yüz kişilik grubun komutanı), sedde (yüzlük) ve hezare (binlik) şekliyle Farsçaya girmişti. Payitahtın, savaş zamanlarında taşradaki beylerden asker talep etmesi halinde, beyler göndermekle yükümlü oldukları neferleri, sedde ve hezare yani yüzlük ve binlik gruplara ayırarak gönderiyorlardı (Mousavi 1379: 51).

tan'dan bölgeye geldiklerini ve Şah Abbas zamanında (1571-1629) Şîî mezhebini benimsediklerini ileri sürmektedir. Ona göre Hazaralar, Herat yakınlarındaki dağlık bölgelerde izole edilmiş küçük bir grup hariç, zaman içerisinde komşularının dili olan Farsçayı benimseyerek Moğolca konuşmayı bırakmışlardır (Vambery 1864: 264).

Bu görüşün diğer bir temsilcisi olan İngiliz müsteşrik M. Elphinstone, Aymaklarla birlikte Kâbil ve Herat arasındaki dağlık bölgenin sakinlerinden olan Hazaraları, Çingiz Han'ın torunu Mengü Han'ın ordusunun bakiyeleri olarak göstermektedir. Elphinstone, Hazaraların zamanla Çağatayların bakiyeleri olan Aymaklarla evlilik yoluyla akrabalık tesis ettiklerini, Safevîlerin tesiriyle Şîîliği benimsediklerini ve Moğolca konuşmayı bırakarak, Farsçanın bir diyalektini konuşmaya başladıklarını söylemektedir (Elphinstone 1842: 202 vd.).

1830'lu yıllarda Afganistan ve Türkistan'a seyahat etmiş olan İngiliz hükümeti memurlarından A. Burnes, tutmuş olduğu notlarda Hindikuş ile Bamiyan arasındaki bölgede yaşayan Hazaralar için, *Tatar Hazaraları* terimini kullanmış ve onların Çingiz Han'ın ordusunun bakiyeleri olduğunu belirtmiştir (Burnes 1839: 265 vd.).

XIX. yüzyılın önemli araştırmacılarından olan H.W. Bellew, *The Races of Afghanistan* adlı eserinde Gazne'den Kâbil'e, Herat'tan Kandahar'a kadar çok geniş bir alanda meskûn olan Hazaraların bu ülkenin diğer bütün halklarından farklı olduğunu belirtmektedir. Bellew'e göre Hazaralar, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde *kolonist askerler* olarak Çingiz Han'ın ordusundan binerli gruplar halinde ayrılarak, Afganistan'ın merkezine yerleştirildi. Çingiz Han ülkesine dönüşünde onlardan on grubu burada bıraktı. Bunlardan dokuzu Hezare-i Kâbil'de ve onuncusu ise İndus'un doğusunda Hezare-yi Pekli (Pehleyi)'de iskân edildi. Bölgenin Afgan ahali yanında Çar Aymak, Cemşidî, Firuzkûhî, Taymanî ve diğer Tatar zümrelerle temas eden Moğol askerleri zamanla kendi ana dillerini unutarak, içerisinde pek çok Türkçe kelimenin de bulunduğu Farsçanın yeni bir diyalekti olan Hezaregiyi konuşmaya başladılar. XV. yüzyılda Safevîlerin hâkimiyetlerini Kandahar'a kadar ilerletmesi neticesinde de Şîîliği benimsediler (Bellew 1880: 113 vd.). Bellew, bazı Hazara kabilelerinin adlarını, Moğol komutanların isimlerinden aldıklarını ileri sürmekte ve *Day-i Çopan* kabilesini, Moğol Hanı *Emir Çoban*'dan⁴;

⁴ Emir Çoban kendisine bağlı kuvvetlerle Horasan'ın doğusundan gelmiş ve muhtemelen bugünkü Uruzgan'a yerleşmiştir. XIX. yüzyılda, İngiliz seyyah R. Leech, Day-i Çoban Hazaralarıyla karşılaşmış ve onlar tarafından Emir Çoban'ın mezarını görmek amacıyla Girişk'e götürülmüştü (Mousavi 1379: 50 vd.).

Behsudîleri, Çingiz Han'ın adamlarından *Behsûd* veya *Beysud*'dan aldıklarını belirtmektedir (Bellew 1880: 115).

XX. yüzyılın hemen başlarında Afganistan'a giden Osmanlı aydınlarından Mehmed Fazlı, Hazaracât'tan geçerken "*Cengiz Han ile beraber gelip bu havaliyi vatan tutmuş binlerce Cengiz efrâdı, artık bu diyarın ahâlisi olup kalmış ve batından batına tamamen yerleşmiş ise de bugün bile kıyafet ve simâları Rusya Türklerinin tıpkısıdır.*" demektedir (Mehmed Fazlı 2008: 59). Mehmed Fazlı, onların Çingiz Moğollarının bakiyeleri olduğunu söylemekle birlikte, Türkistan Türkleri ile benzerliklerine de hayret etmektedir.

1954 yılında Hazaralar arasında bir araştırma yapan W. Thesiger, Afganistan'ın merkezinde yaşayan Hazaraların Moğol asıllı olduklarından bahisle, Çingiz Han'ın haleflerinden Mengü Han zamanında Gurûlerin ülkesine gönderilen askerî unsurların bölgede yerleştiklerini ve zamanla kendi dillerini bırakarak, Farsça konuşmaya başladıklarını iddia etmektedir (Thesiger 1955: 313).

Tarih-i Raşidî'yi neşreden N. Elias, esere eklediği açıklamalar bölümünde, Afganistan Hazaralarının Moğolların bakiyeleri olarak yüksek dağlar arasındaki izole edilmiş bölgelerde meskûn olduklarını söylemektedir. Ancak Elias, onların Çingiz Han zamanında değil, Hülagu'nun oğlu olarak zikrettiği Nikudar Oğlan ile birlikte XIII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye intikal ettiklerini ve burada yerleştiklerini ileri sürmektedir. Ona göre, bugün hala onların konuştukları Farsçada Moğolca pek çok kelimenin varlığı bunu teyit eder mahiyettedir (Elias 1895: 80).

Hazaraların Moğolların bakiyeleri olduklarına dair görüşü, V.V. Barthold da desteklemektedir. Afganistan'ın merkezindeki Kûhistan vilayetinde sakin olan halkın çoğunluğunun Afgan olmayan unsurlardan meydana geldiğini ve bu ahali içerisinde öne çıkanların Çar Aymaklar ile Hazaralar olduğunu söyleyen Barthold, Bend-i Türkistan'dan Herirud vadisine kadar yayılan bu ahalinin "کوچنشینان", yani yarı göçebe bir hayat tarzına sahip olduklarını, mamur vilayetlerdeki ahaliden gelenek ve görenek bakımından farklı olan bu zümrelerin dil ve lehçe bakımından da diğer zümrelerden ayrıldıklarını belirtmektedir. Ona göre Hezare kelimesi, Farsça Hezar kelimesinden gelmiş ve İranlılar, Moğol ordusunun bölgede iskân edilen unsurlarına bu adı vermiş, bir süre sonra da Moğollar bu adı benimsemiştir. Ancak Barthold da, Hazaraları Çingiz Han'ın değil, onun meşhur komutanlarından Nikûder'in bakiyeleri olarak kabul etmektedir. Ona göre;

"Yüksek tepelerin ve dağlık bölgelerin işgali, Moğolların büyük zorluklar çekmesine sebep olmuş, sonuçta komutanlar askerlerini bu bölgeden çekmek zorunda kalmışlardı. Ancak başka Mo-

ğol kuvvetlerinin ulaşmasından sonra saldırılarına devam edebilmişlerdi. Onlar kendi hanlarının adıyla tanınıyorlardı; onların en meşhurlarından birinin adı “Nikuderîler” idi iki, XIII. yüzyılda Çağatay zamanında bu bölgeye iskân edilmişlerdi” (Barthold 1308: 133 vd).

B. Spuler, Mirhond’dan naklen; “Aşağı yukarı aynı zamanlarda (Eylül-Ekim 1299) Harbende, biraderinin emri üzerine Beynennehreyn’e kadar ilerleyip de Kohestan’dan Herat’a doğru kendilerine silah kuvvetiyle yol açmış olan Nikudareyan’ın bakiyelerine karşı çıkmağa mecbur olmuştu” demek suretiyle Kûhistan’dan Herat’a kadar olan bölgede Nikuderîlerin varlığını teyit etmektedir (Spuler 1987: 110 vd.). Babur ise, Vekâyinâmesi’nde

“Kâbil vilâyeti dördüncü iklimdedir ve mâmûrenin ortasında bulunmaktadır. Şark tarafı Lemganat, Parşadûr, Heşnegâr ve diğer Hind vilâyetleridir. Garp tarafı Geryû ve Gûr’un bulunduğu dağlıktır; şimdi Hezare ve Nekderî (Nekuderî) kavimlerinin melce ve meskeni bu dağlardır” (Vekayi II 1987: 138, 227)

diyerek, XVI. yüzyılın başlarında Nikuderîleri, Hazaralardan ayrı zikretmiştir.

Hezaregi diyalekti üzerinde çalışan G.K. Dulling de Hazaraları Nikuder Moğollarının bakiyeleri sayarak, Moğolların Afganistan’a yerleşiminin XIII. yüzyılda İlhanlıların hâkimiyeti altında bir askerî siyaset olarak başladığını ve Çağataylar dönemine kadar devam ettiğini söylemektedir. Ona göre; Moğollar 1240’lı yıllarda Gur’da yerleştiler ve bu bölgenin sakinlerini acımasızca bertaraf ederek bölgeye hâkim oldular. Bundan önce 1221’de Gurî ve müttelikleri olan Türkmen ve Halaç askerlerinin tamamı Moğollar sebebiyle veya kendi aralarındaki keşmekeşlikten dolayı bölgeyi terk etmişlerdi. Böylece, yerli cemaatten kimse kalmamıştı (Dulling 1973: 13 vd.).

Müellifi belli olmayan ve Meryem Mirahmedî tarafından neşredilen *Nejad-nâme-i Afgan* adlı eserde ise Hazaralar, Moğol ve Tatarların bakiyeleri olarak gösterilmektedir. Eserde; Tacik, Özbek ve Afgan aşiretleri ile komşu halde, Belh’dan Kâbil’e, Kandahar’dan Herat’a kadar uzanan dağlık bölgede yaylak kışlak hayatı yaşayan ve Day-i Zengî, Day-i Kundî, Day-i Mirdad, Day-i Mirkşe, Day-i Mirk, Day-i Çopan, Day-i Hitay, Day-i Nurî, Day-i Mirî, Daye, Behsûd ve Cagûrî olmak üzere on iki büyük firkaya ayrılan Hazaraların, oldukça misafirperver ve savaşçılıklarıyla meşhur olduklarından bahsedilmektedir (Mirahmedî 1989: 64 vd.).

c- Hazaraların Moğol ve Türklerin terkibi olduklarına dair görüş

Bu görüşün taraftarları, Hazaraları XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın ortalarına kadar Afganistan'ın dağlık bölgelerinde iskân edilmiş olan Moğol ve Türk askerî zümrelerinin bakiyeleri olarak değerlendirmektedirler. Cihangir'in münşisi Nimetu'l-lah'ın, *Mahzân-ı Afganî* adlı eserini neşreden Bernard Dorn, açıklayıcı notlar kısmında Hazaraların “*Hülâgu zamanında yüz binden fazla çadır ahalisi olarak Gazne'den Kandahar'a ve oradan Belh sınırlarına kadar yayıldıklarını ve bu bölgede deve, at, koyun ve keçi yetiştiriciliği yaptıklarını*” yazmakta, yine Hazaraların Mengü Han tarafından Nikuder (Nicodar Oğlan)'in komutası altında Kâbil'e gönderildiklerini ve Hazaralar arasında bir kabilenin Nikuderiler olarak anıldığını belirtmektedir (Dorn 1836: 67 vd.). B. Dorn, XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Çingiz Han ile Emir Timur zamanlarında Moğol ve Türklerin peyderpey dalgalar halinde merkezî Afganistan'a gelip yerleştiklerini ve birkaç asır içerisinde Hazaralar adında yeni bir halkı vücuda getirdiklerin söylemektedir. Dolayısıyla ona göre, Hazaralar ne sadece Moğol, ne de sırf Türk'türler. Her iki milletin terki-bidirler⁵.

Hazaralar konusunda önemli araştırmacılarından olan E.E. Bacon da, Hazaraların Türk-Moğol menşeli oldukları kanaatindedir. Bacon, çalışmasında Hazaraların menşei ile ilgili tartışmaları ortaya koyduktan sonra, onların sadece Moğolların bakiyesi olmadıkları, aynı zamanda Çağatay (Grousset 1993: 322 vd.) ve Timurular zamanında bölgeye gelen Türklerle karıştıkları yönündedir. Bacon,

“Afganistan'da Moğolların tarihî geçmişi göstermektedir ki, Hazaraların menşei konusunda yeni yazarların açıklamaları sıhatli değildir. Mevcut kaynaklar Çingiz Han'ın, Horasan, Gûr ve Gazne istikametine birkaç defa ordu sevk ettiği, o kuvvetler hedeflerine ulaştıktan sonra tekrar bu mıntıkadan çekildikleri yönündedir. Çingiz Han'ın hangi daimi kuvvetini bu bölgede bıraktığına dair bir işaret yoktur. Çingiz'in, Moğolların yerleşmesi için bir yol olarak dağlık bölgenin (Kûhistan) ahalisinden bir bölümünü katletmiş olması da mümkündür. Günümüzde “Hazaracât” olarak adlandırılan bölgede ilk defa Maverâünnehr Çağatayları yerleşmiş, daha sonra başka Moğollar ve bazı Türk grupları ya da Türko-moğollar onlara katılmışlardır. Horasan'da yerleşen ordular, İlhanlı hâkimiyeti aleyhine defalarca isyan etmişlerdi. Bu muhalif-

⁵ Ayrıca B. Dorn, Mengü Han, Hülâgu Han, Abaka Han, Nikuder Oğlan ve Argun Han zamanlarında Afganistan'a yönlendirilen askerî kuvvetlerin Emir Timur zamanında da devam ettirildiğini belirtmektedir (Dorn 1836: 68 vd.).

lerden bazılarının, takipten kurtulmak maksadıyla merkezî Afganistan'daki dağlara çekilerek burada saklanmaları mümkündür. Sonraları Timur ve oğlu Şahrûh zamanında bu bölgeye ordular sevk edilmişti. Muhtemelen Timurluların Semerkand'a dönüşünden sonra onlardan bazıları bu bölgede kalmışlardı. Böylece mevcut Hazara Moğollarının soyu sadece Çingiz Han'ın göndermiş olduğu askerlerden gelmez, aynı zamanda Çağataylar zamanında başlayıp 1447'de Şahrûh'un idaresinin sonuna kadar devam eden süreçte bölgeye akan Türklerin bu ahaliyle karışmasından meydana gelir” (Bacon 1951: 234-241)

diyerek görüşünü ortaya koymaktadır. Ayrıca Hazaralar arasındaki önemli kabilelerden biri olan Poladîlerin, Timur'un ünlü komutanlarından Pir Muhammed Polad'ın ahfadı olduklarını ileri süren Bacon, Polad isminin Türkçe olduğuna ve Moğollar arasında bulunmadığına da dikkati çekmektedir (Bacon 1951: 245 vd.).

L. Dames,

“Efganistan'da, Hazara ismi, Helmand ve Tarnak vadilerinin şimal ve garp taraflarındaki dağlık muntıkada sâkin bulunan kavme verilen addır. Hudûtları –şimâlde –Hindukuş ve Koh-i Baba'ya kadar, garpta – Herat civarına ve Harûd vadisine kadar gider; mamañih bu muntıkanın garp ciheti kabilelerine Çahar Ayyak ismi verilir ve Hazaralardan din ve dil itibarı ile ayrılırlar; zira bunlar Sünnî olup, Türkçe konuşurlar; hâlbuki Hazaralar Şi'i olup, Farsça konuşurlar. Bununla beraber, bunlar da asılları itibarı ile, çehrelerinin de gösterdiği gibi, Türk-Moğol ırkına mensupturlar... Hazara ismi, şüphesiz, Türkçe ming (“bin”) kelimesinin Farsçaya tercümesidir ve Moğol istilâ ordularının 1000'er kişilik birlikleri ile alakadardır. Bütün bu araziye, sakinleri dolayısı ile, Hazaristan yahut Hazaracat yani “binler” ismi verilmektedir” (Dames 1993: 447 vd.)

demek suretiyle Hazaraların Türk ve Moğol savaşçı kuvvetlerinin bakiyelerinden oluştuğu ve Afganistan'daki askerî üslerde yerleştikleri inancındadır.

K. Ferdinand da,

“Onlar (Hazaralar) Moğol tipindedirler ve içerisinde halis Türkçe ve Moğolca kelimeler olan Farsçanın bir diyalektini konuşmaktadırlar. Büyük bir ihtimalle Ortaçağ'da müteaddit hücumlar sırasında Moğol ve Türklerin terkibi ile vücut buldular.” (Ferdinand 1962: 125 vd.)

diyerek, yukarıdaki görüşü paylaşmaktadır.

Afgan tarihçisi Feyz Muhammed Han ise, Hazaraları Moğollardan ziyade Türklükle irtibatının oldukça güçlü olduğunu söylemektedir. Ona göre Hazaralar:

“Hazaralar, kendilerini Cagûrî olarak iddia ederler ki, Emir Timur’un askerlerinin halefleridir ve Timur’un komutanlarından Butay Buga’nın komutası altında Afganistan’a gelmişlerdi. Aynı şekilde Hazaralar içerisindeki büyük aşiretlerden Şeyh Ali taifesi kendisini Türk kökene sahip bilir ve şahit olarak da aralarında Türkmen olarak tanınan bir grubun mevcudiyetini gösterir. Yine onların arasında Halaç ve Karluk Türklerinden gruplar vardır ki Hazaraların atalarını teşkil ederler. Onlar Moğol hücumlarından önce şimdi merkezî Afganistan adıyla isimlendirilen bu muntıkada oturuyorlardı.” (Feyz Muhammed Han 1373: 725 vd.).

ç- Hazaraların muhtelif kabilelerden olduklarına dair görüş

Bu görüşe göre Hazaralar ne sadece Moğol, ne de Türk ve Moğolların terkididirler. Onlar bu iki kavmin terkidisi oldukları gibi, aynı zamanda bölgenin diğer sakinlerinden Tacikler, Araplar ve Peştunlarla da karışmışlardır. Çingiz Han’ın Türkistan ve İran’ı istilası esnasında ileri karakol vazifesiyle bölgeye gönderilmiş olan Moğol birlikleri stratejik ehemmiyeti haiz yerlerde karakollar kurmuş ve bu alanlara yerleşmişlerdi. Çingiz Han zamanında başlayan bu harekât, halefleri olan İlhanlı ve Çağataylar zamanında da devam ettirildi. XIV. yüzyıldan itibaren ise bölge Timurluların hâkimiyeti altına girdi ve Hindistan, Türkistan ve İran arasındaki düğüm noktası olan Afganistan’daki bu stratejik noktaların tutulması geleneği, Türkler eliyle devam ettirildi. Bölgeye eşleri olmadan gelen Moğol ve Türk askerî unsurları, zamanla bölgenin önceki sakinleri olan Tacik, Peştun ve Araplarla evlilik suretiyle kaynaştı. Böylece Farsça konuşan komşularının nüfuzları altına girerek yeni bir lehçe olan Hezaregiyi konuşmaya başladılar. Sonuçta Hazaralar, XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar geçen dönemde merkezî Afganistan’a akan Türk ve Moğolların, bölgenin eski sakinleri olan Fars, Arap ve Afganlar ile kültürel birleşiminden yeni bir ahali olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu görüş ilk defa 1962 yılında F. Schurmann tarafından ileri sürülmüştür. 1950’li yılların sonlarında Afganistan’ın merkezinde araştırmalar yapan Schurmann, mavi gözlü, sarı saçlı Mongolid bir zümre ile karşılaşmış ve bölgede yaptığı araştırmalar neticesinde

“Ayrı ve parçalanmış gruplardan teşkil edilmiş Moğolların, Hazaralar ve Aymaklarla bir akrabalığı yoktur. Aynı şekilde Hazaralar ve Aymaklar arasında da yakın bir akrabalık bulunmaz. Her üç kabile, yani Moğollar, Hazaralar ve Aymaklar hali hazırda kültürel ve kavmi ayrılıkları bakımından ayrı grupları meydana ge-

tirirler... Ben Hazaracât Hazaralarının, Kûhistan bölgesinin yerli İranlıları ile Moğol aslından işgalcilerin terkihi olduklarına inanıyorum."

diyerek, Moğolların Tacikler ve Peştunlarla karıştığını öne sürmektedir (Schurmann 1962: 109 vd.).

Hazaraların muhtelif soyların terkihi olduğuna dair görüşün bir başka taraftarı da M.Hassan Kakar'dır. Hazaraların halis Moğol yada Türk oldukları nazariyesine muhalif olan Kakar, onların Moğol askerlerinin halefleri ve daha çok da Çağatayların bakiyeleri olarak görmekte ve 1229 ile 1447 yılları arasında muhtelif zamanlarda Afganistan'a girdiklerini ve XVI. yüzyılda Hazara adını alacak olan halkı teşkil ettiklerine katılmakla birlikte, bekâr yada eşlerini bırakarak buraya gelmiş olan askerlerin, merkezî Afganistan ve çevresindeki yerli Berber halkının (Tacik) kadınlarıyla evlendiklerini ileri sürmektedir. Ona göre, İran menşeli ve Farsça konuşan Tacikler ile akrabalık, yeni gelenlerin dilleri üzerinde tesir bırakmış ve içerisinde pek çok Türkçe kelimenin de bulunduğu Hezaregi denilen yeni bir diyalektinin meydana çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Kakar'a göre Hazaralar, Moğol, Türk, Tacik gibi toplulukların karışımından meydana gelmiş ve XIII. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasında yeni bir kavim şeklinde ortaya çıkmışlardır. Zaten Afganistan ve İran'ın fethine katılan Moğol ordusunu sadece Moğol unsurlar teşkil etmiyor, onların yanı sıra pek çok Türk ve Tacik unsuru da bu ordu içerisinde yer alıyordu (Kakar 2006: 123 vd.).

d- Hazaraların menşei ile ilgili yeni bir görüş

Hazaraların menşei ile ilgili yukarıda zikredilen görüşler, bu ahali ile ilgili genel kanaatleri oluşturmaktadır. Ancak bu konuda Hazaracât'ın en önemli noktalarından biri olan Bamiyan ve çevresindeki Budist kültürün varlığına dikkat çeken S. A. Mousavi, Hazaraların menşei ile ilgili yeni bir görüşü ortaya koymuştur. *Hezare* adı çevresinde düğümlenen tartışmalardan ziyade, bugünkü Hazaracât bölgesinin geçmiş tarihinin detaylı bir şekilde irdelenmesi gerektiğini söyleyen Mousavi, Bamiyan'daki Buda heykelleri ile bölgede ele geçen bir kısım meskûkât üzerindeki resimlerin çok iyi incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, Buda dini Moğolların Horasan'ı istilasından en az bin beş yüz yıl önce Hindikuş'un güneyinde hâkimdi. Öyle ki, bu din her yıl binlerce Budist ziyaretçiyi bu bölgeye çekmekteydi. Hindistan ve Çin'i, İran ve Türkistan'a bağlayan askerî ve ticaret yolları üzerinde bulunan Dere-i Bamiyan ise, M.S. I. yüzyılda Budizm'in yayılma merkezlerinden biri haline geldi. Bu dini buraya getirenler ise Demirci (/Seti) kabilelerin temsilcilerinden Kuşanlardı (Mousavi 1379: 66 vd.).

Mousavi'nin Hazaraların menşei M.Ö. I. yüzyılda Ceyhun nehri ni geçerek Kuzey Afganistan'a yerleşen Kuşanlarda ve onların bakiyelerinde araması oldukça isabetlidir. Çünkü tarihî kayıtlar bu bölgede Bactria hâkimiyetine son veren ve XIII. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde hâkimiyetini devam ettiren yegâne topluluğun Türkler olduğunu göstermektedir. Türklükle münasebetleri ispatlanmış olan Demirci kabileler, ilkin Kaşgar'da sakin olup, Çin ile komşuydular. Zamanla Seyhun havzasında, Hazar denizinin ve Karadeniz'in kuzeyinde yerleşmişlerdi. M.Ö. VII. yüzyıldan III. yüzyıla kadar Tiyanşan dağlarından Aral gölüne kadar yayıldılar. Demirci kabilelerin en doğusunda bulunanları Yüe-çilerdi. Onlar, Hunların baskılarıyla yurtlarından ayrılarak İli ve Tarım havzasına geçtiler ve Maverâünnehr bölgesini ele geçirdiler. Bölgede bulunan Sakalar ve Toharları baskı altına alarak Ceyhun'un ötesine sürdüler. M.Ö. I. yüzyılda kendileri de Ceyhun'u geçerek bugünkü Kuzey Afganistan'a girdiler ve Bactria'yı zapt ettiler. Bu tarihten itibaren Ceyhun nehri nin güneyindeki topraklar Türkistan'dan akıp gelen atlı-göçebe kabilelerin yurdu haline geldi (Gubar 1374: 49). İrsî beylerin idaresindeki Yüe-çiler, M.S. 10. yüzyılda Kuşan Yabgusu I. Kujulakadphises tarafından birleştirilerek siyasî bir birlik tesis edildi (Cöhce 2001: 16 vd.). Kuşanlar, kısa süre içerisinde Zabil⁶ (bugünkü Gazne) ve Kâbil'i ele geçirerek Hindistan sınırlarına dayandılar. Hindistan'daki otorite boşluğundan da faydalanarak Hindistan'ın kuzeyini ele geçiren Kuşan hükümdarı Kanişka (M.S. 120-160) devletin payitahtını Hindikuş'un güneyine nakletti (Gubar 1374: 50). Yazları Kapisa'da kışları ise Peşaver'de geçiren Kanişka, bölgede yayılmış olan Budizm'i kabul ederek cihanşümül bir din haline getirdi⁷. Budizm onun zamanında Afganistan'ın merkezine kadar yayıldı.

Sasanîlerin hücumları neticesinde Kuşan İmparatorluğu, M.S. 220'de Hindikuş'un kuzeyindeki hakimiyetini kaybetti. Ancak siyasî hakimiyetten mahrum kalan Kuşan kabileleri Afganistan'ın dağlık mıntıklarında atlı-göçebe kültürlerini devam ettirdiler. Özellikle Toharistan, Bamiyan, Kâbil ve Gazne arasındaki bölge bu kabilelerin hâkimiyeti altındaydı. M.S. III. yüzyılda Seyhun havzasında yerleşmiş bulunan ve Demirci kabilelerden sayılan Eftalitler (/Akhunlar), M.S. V. yüzyılda Ceyhun nehri ni geçerek Kuzey Afganistan'a girdiler. Sasanîler ile giriştikleri mücadeleyi kazanan Eftalitler, bölgedeki Kuşan unsurlarına da

⁶ Eftalitlerin en önemli kabillerinden biri olan "Zavli/زاوولی" kabilesinin yerleştiği Gazne ve çevresi onların adına atfen Zabil ve Zabilistan olarak isimlendirilmiştir (Gubar 1374: 54).

⁷ Budizm'i benimseyen Kuşanların kendi kültürlerini terk etmedikleri, bu dönemden kalma heykellerdeki Türk süvarilerine ait elbiseler ve sikkeler üzerinde güzel anlamına gelen "kucula" gibi Türkçe ünvanlardan da anlaşılacaktır (Cöhce 2001: 17 vd.).

dayanarak 425 yılında Toharistan'da devletlerini tesis ettiler. Kısa süre içerisinde batıda Sasanîler ile girdikleri mücadelelerden peş peşe zaferlerle ayrılan Eftalitler⁸ doğuda sınırlarını Kapisa'dan Peşaver'e kadar genişleterek büyük bir devlet kurmayı başardılar (Cöhce 2001: 19).

Eftalitler de, tıpkı Kuşanlar gibi Çin, Hindistan ve İran arasındaki ticaret yollarını kontrol ederek hem zenginleştiler, hem de kültürel açıdan yükseldiler. Ancak M.S. VI. yüzyılda batıya doğru harekete geçen İstemi Yabgu liderliğindeki Gök-Türkler, Sasanîlerle ittifak ederek Eftalitlerin siyasî hâkimiyetine son verdiler. Ceyhun nehrinin kuzeyindeki topraklar Göktürk hâkimiyetine girerken, Toharistan, Zabulistan, Kabulistan ve Soğaniyan Sasanîlerin hâkimiyetine terk edildi (Akbulut 1984: 107 vd.). Ancak Sasanîler, merkeze hayli uzak bulunan bu coğrafyadaki hâkimiyetlerini koruyamadılar. Böylece Ceyhun nehrinin güneyindeki bölgeler, Kabulşahîler ve Zabulşahîler olarak da bilinen Türk beylerinin hâkimiyeti altına girdi (Konukçu 2001: 25). Öyle ki, VII. yüzyılın sonlarında bölgeye ulaşan İslâm ordularını burada karşılayanlar Karluklar ve Eftalitlerin bakiyeleri olmuştu. Bu dönemde Zabulistan'da Rutbil idaresindeki Kalaçlar, Badgis'te Tirek (/Nizek) Tarhan (Konukçu 1973: 68), Toharistan'da Karluklardan bir Yabgu bulunuyordu (Gibb 2005: 22 vd.; Şeşen 1985: 5)⁹. Yabgu'nun hâkimiyeti Demirkapı'dan Zabulistan ve Kapisa'ya, Herat'tan Huttal'a kadar olan bölgelerde hissediliyordu (Gibb 2005: 23). Görüldüğü üzere Yabgu'nun idaresindeki bölge, bugünkü Hazaracat'tan başka bir yer değildir. Zaten Çinli seyyah Hüan-Tsang (/Yuan Chwang) VII. yüzyılın ortalarında Toharistan'dan Kapisa'ya yaptığı seyahat esnasında karla kaplı Karadağ'dan geçerek Bamiyan'a ulaşmış, burada gördüklerinden oldukça etkilenmişti. Bir Türk Tigin'i'nin hakimiyeti altında olan Bamiyan'da yüzden fazla manastır ve altı binden fazla Budist rahibin bulunduğunu kaydeden Hüan-Tsang, Budizm'in taraftarı olan Tigin'in oldukça hayırsever bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiş, ayrıca bölge ahalisinin oldukça sert mizaca sahip olduğunu, kıyafet ve fizikî özellikleri bakımından Çinlilere benzediğini söyleyerek hay-

⁸ 460 yılında tahta çıkan ve Eftalitlerin en kudretli hükümdarı olarak bilinen Ahşunvar, Sasanîleri büyük bir hezimete uğratarak Şahinşah Firuz'u esir etmişti. Eftalitelere yıllık vergi vermek ve oğlu Kubad'ı rehin bırakmak şartıyla hayatını kurtaran Firuz, 481 yılında bir kez daha Eftalitelere hücum etmiş ancak bir kez daha mağlup olmuş ve savaş meydanında öldürülmüştü (Gubar 1374: 54). Eftalitler ve kabileleri ile ilgili ayrıca bk. (Togan 1985: 58-63).

⁹ Çinli seyyah Hüan-Tsang, Derbend'i geçip Afganistan'a girdiğinde buranın "Cabgu" ünvanlı bir kağanın idaresinde olduğunu ve Kunduz'da Cabgu'nun en büyük oğlu Tardu Şad tarafından kabul edildiğini yazmaktadır (Ligetti 1986: 90 vd.).

ret etmişti (On Yuan Chwang's Travels in India 629-645 A.D., 1904: 116-125).

Türk Şahîlerin Zabulistan ve Kabulistan'daki hâkimiyetleri X. yüzyılda Samanî devletinden ayrılan Alp Tigin'in, Gazne'ye gelerek bölgedeki Kalaç, Karluk ve Oğuzlar gibi Türk zümrelerine dayanarak *Tiginîler* adıyla da bilinen Gazne devletini kurmasına kadar devam etmişti. (Merçil 1989) Gazneliler zamanında Afganistan'ın tamamı hâkimiyet altına alındığı gibi ülkenin sınırları İran'dan Hindistan içlerine kadar uzatılmıştı. Dolayısıyla Kuşanlardan başlayarak, Eftalitler, Türk Şahîler ve Gaznelilerin hâkimiyeti zarfında bugünkü Hazaracât, bu fatih milletten haddinden fazla tesir kabul etmişti (Mousavi 1379: 68). Afganistan'ın merkezindeki bu dağlık bölgede Gazneli hakimiyetinden (962-1148) sonra Selçuklular (1038-1153), Gûrlular (1148-1214) ve Harezmsahlr (1214-1227) hüküm sürmüş ve tarihî süreklilik onlar eliyle devam ettirilmişti.

Harezmsahlrın inkırazından sonra Çingizli ve Çağatayların hâkimiyeti altına girmiş olan Afganistan'da Moğolların tesiri tedrici olmuş, Timurluların hâkimiyeti döneminde bölge bir kez daha Türk yurdu haline getirilmişti. Öyle ki, XVI. yüzyılın hemen başlarında Herat, Kandahar, Kâbil ve Gazne vilayetlerini hâkimiyeti altına alan Babur, "*Kâbil ve Gazne karışıklıkla dolu yerler olduğu için Türk ve Moğul, Aymaklar, Afgan ve Hezârelerden çeşitli halk ve kabile orada toplanmışlardı. Ayrıca vilâyet bana iyice gönül bağlamıştı...*" (Roux 2008: 252) diyerek, bu yüzyılda Hazaraları, Afganlar ve Moğollardan ayrı saymıştır. Muhtemelen XVI. yüzyıldan sonra Moğol kabileleri Hazaralar içerisindeki yerlerini aldılar.

Sonuç olarak İran kaynaklarında Berberistan, Arap coğrafyacıların dağlık ülke anlamına gelen Garcistan ve yerli ahalinin Toharların adına izafeten Toharistan ismini verdikleri bugünkü Hazaracât'ta, Kuşanlar eliyle başlatılan ve Harezmsahlrın inkırazına kadar devam eden süreçte, Türk tesiri en yoğun şekilde hissedilmişti. Çingiz Han ve Çağataylar zamanında Afganistan'ın bu stratejik ehemmiyeti haiz dağlık bölgesine sevk edilen askerî unsurlar ile Timur ve Mirza Şahruh'un hâkimiyetleri devresinde bölgeye akan Türk unsurlarını karşılayanlar, M.Ö. I. yüzyıldan beri bölgedeki varlığını devam ettirmiş olan Türklerden başkaları değildi. O sebeple Mousavi'nin,

"Bamiyan'da bulunan eski sikkeler, mabet duvarları üzerinde ve Buda heykelleri etrafındaki resimler ile son Kuşan Şahları zamanından kalan heykellerin fizikî şekilleri, bizlere bu bölge sakinlerinin, 2300 yıl kadar öncesinde bugünkü Hazaraların fizikî hususiyetleriyle aynı olduğu neticesini vermektedir. Yine

Eftalitlerden kalma meskûkât ve duvar resimleri göstermektedir ki, Kuzey Afganistan'daki Hazara sakinlerinin Moğol çehresini, Çingiz Han ve Emir Timur'un akınlarından önceki dönemlerde aramak gerekir” (Mousavi 1379: 69)

şeklindeki tespitine katılmamak mümkün değildir. Dolayısıyla XVI. yüzyılda Babur'un Hazaracât olarak isimlendirdiği bu bölgenin ahalisinin menşeyini Moğol ve Timurlulardan daha eski dönemlere, yani Kuşanlara ve onların bölgedeki halefleri olan Eftalitlere kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte Kuşan ve Eftalitlerden sonra Gazneli, Selçuklu ve Harezmsahlara Afganistan'daki hâkimiyetleri neticesinde bölgeye akan Oğuzlar, bugün Hazaralar arasındaki en önemli kabilelerden biri olan Türkmen Şeyh Ali taifesini miras bırakmıştır. Şeyh Ali Hazaralarının içerisinde yer alan Karluk taifesi ve Karluk Baba kültürünün varlığı¹⁰ bunu teyit eder mahiyettedir¹¹. Çingiz Han'ın Harezmsahlara devletini inkıza sürükleyen harekâtı neticesinde bölgeye yerleşen Moğol askerî unsurları ile Çağataylar zamanında bölgeye gelen unsurlar, kültür bakımından hiç de yabancı olmadığı bölgenin sakinleri ile kısa sürede kaynaşmış ve Day-i Çopan, Day-i Behsûd ve Nikuderî kabileleri bunlardan intikal etmiştir. Emir Timur ve halefi Mirza Şahruh'un bölgeye sevk ettiği kuvvetlerin Hazaralar arasındaki temsilcileri ise Cagurî ve Poladîlerdir. Görüldüğü üzere M.Ö. I. yüzyıldan itibaren aynı kültür muhitinden gelenler, yüksek dağlarla ihata edilmiş merkezî Afganistan'da üst üste yığılarak, bölgenin bugünkü sakinleri olan Hazaraları meydana getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Dursun Ali, (1984), *Arap Fütûhatına Kadar Maverâünnehr ve Horasan'da Türkler (M.Ö. II - M.S.VII. Yüzyıl)*, (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

¹⁰ Şeyh Ali Hazaralarının muhitinden geçen anayol üzerinde bulunan Karluk Baba türbesi, bölge ahalisi tarafından ilk atalarının türbesi olarak bilinir. (Mousavi 1379: 71)

¹¹ Reşidü'd-din'in Oğuznâmesinde, Karlukların Oğuzlardan koparak Gur ve Garcistan'da nasıl kaldıklarını şöyle anlatmaktadır: “Oğuz oğlu yanına varınca, oradan kendi ülkesi ve yurduna, Kürtaq ve Ortaq'a gitmeye karar verip çabuk gidilmesi için Gur ve Garcistan yoluyla hareket edilmesini emretti. Bu arada yolda yüksek bir dağa varınca şöyle bir olay geçti: Bu dağa çok kar yağmıştı ve bu kar yüzünden iki üç aile Oğuz'un ordusundan geri kalmışlardı. Fakat hiçbir canlının ordudan geri kalmaması hakkında yasaq vardı. Oğuz bunu öğrenince hiç hoşuna gitmedi ve “nasıl olur da yağın bu kadar kardan insan yolundan kalır” dedi. Bu birkaç aileye “Karluq”, yani karlı lakabını verdi. [Bugün de kendilerine Karluk denilen topluluk hep onların neslindedir]”. (Togan 1982: 47).

- BACON, E. Elizabeth, (1951), "The Inquiry into the History of the Hazara Mongols of Afghanistan", *Southwestern Journal of Anthropology*, Vol. 7, No. 3 (Autumn), s. 234-241.
- BARLAS, Kerümidin R., (1986), "Afgan Kabilelerinin Türklükle Alakaları; Abdalılar Eftalitler (Ak-Hunlar)'ın Torunları mı?", *Türk Kültürü XIV/278*, (Haziran), s.362-370.
- BARTHOLD, Vasili V., (1308), *Coğrafya-yı Tarih-i İran*, (trc. H. Serdadur), Çaphâne-i İttihâdiye, Tahran.
- BELLEW, Henry Walter, (1880), *The Races of Afghanistan*, Thacker-Spink and Co., Calcutta.
- BURNES, Alexander, (1839), *Travels into Bokhara I-II*, John Murray, London.
- CÖHCE, Salim, (2001), "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi I/1*, (Ocak-Haziran), Malatya, s. 9-22.
- DAMES, Longworth M., "Hezare", *J.A. VI*, s. 447-448.
- DULLING, G.K., (1973), *The Hazaragi Dialect of Afghan Persian*, Central Asian Research Center, London.
- ELPHINSTONE, Mountstuart, (1842), *An Account of the Kingdom of Caubul I-II*, Richard Bentley, London.
- FERDINAND, Klaus, (1962), "Nomad expansion and commerce in Central Afghanistan: a sketch of some modern trends", *Folk IV*, s. 123-159.
- FERRIER, Joseph Pierre, (1857), *Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan and Baloochistan*, (Ed. H.D. Seymour), John Murray, London.
- FEYZ MUHAMMED HAN, (1373), *Siracü't-tevârih III/1*, Müessesesi-i Tahkikât ve İntişârat-ı Belh, Tahran.
- GIBB, Hamilton Alexander Rosskeen., (2005), *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, (çev. H. Kurt), Çağlar Yayınları, Ankara.
- GROUSSET, Rene, (1993), *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M.R. Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- GUBAR, Gulam Muhammed, (1374), *Afganistan der mesir-i Tarih*, İntişârat-ı Cumhuri, Tahran.
- HABİBÎ, Abdulhay, (1962), "Aya Hezare kelime-i kadimter est?", *Aryana XX/5*, Kâbil, s. 17-25.
- HUSSAIN, Muhammed, (2003), *The Hazaras of Afghanistan: A Study of Ethnic Relations*, McGill University, Quebec.
- KAKAR, M. Hassan, (2006), *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Brill, Boston.
- KONUĞU, Enver, (1973), *Kuşan ve Ak-Hunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KONUĞU, Enver, (2001), "Hindistan'daki Türkler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi I/1*, (Ocak-Haziran), Malatya, s. 23-31.
- LIGETTI, Layos, (1986), *Bilinmeyen İç Asya*, (çev. S. Karatay), TTK Basım Evi,

Ankara.

- MEHMED FAZLI, (2008), *Afganistan'a Seyahat*, (hzl. A. Ahmetbeyoğlu), Selis Yay., İstanbul.
- MERÇİL, Erdoğan, (1989), *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara.
- MİR AHMEDÎ, Meryem, (1989), "Nejad-nâme-i Afgan", *Journal of Historical Research I/2*, (Tahran, Autumn/Payiz), s.1-81.
- MİRZA MUHAMMED HAYDAR, (1895), *The Tarikh-iRashidi*, (nşr. N.Elias), (trc. E.D. Ross), Sampson Low Marston and Comp., London.
- MOUSAVÎ, Sayed Askar, (1379), *Hezareha-yı Afganistan*, (trc. Esadullah Şifayî), Simurg, Tahran.
- NİMETULLAH İBN HABİBULLAH, (1836), *Tarih-i Han-ı Cihanî ve Mahzân-ı Afganî: History of the Afghans I-II*, (nşr. B. Dorn), Printed for the Oriental Translation Fund of Great-Britain, London.
- On Yuan Chwang's Travels in India 629-645 A.D.*, (1904), (nşr. T. Watters), Royal Asiatic Society, London.
- POLADI, Hassan, (1381), *Tarih-i Hezâreha*, (trc. A.A. Kirmânî), İran Yekta, Tahran.
- PRAWDIN, Michael., (1967), *The Mongol Empire*, The Free Press, New York.
- ROUX, Jean-Paul, (2008), *Büyük Moğolların Tarihi: Babur* (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- SCHURMANN, Franz, (1962), *The Mongols of Afghanistan; An Ethnography of the Moghols and Related People of Afghanistan*, University of California, Mouton and The Hague.
- SPULER, Bertold, (1987), *İran Moğolları*, (nşr. C. Köprülü), TTK Ankara.
- ŞEŞEN, Ramazan, (1985), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- THESIGER, Wilfred., (1955), "The Hazaras of Central Afghanistan", *The Geographical Journal*, Vol.121, No:3, (September), s.312-319.
- TOGAN, Zeki Velidî, (1982), *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi*, Tercüme ve Tahlili, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOGAN, Zeki Velidî, (1985), "Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair", *Atatürk Üniversitesi F.E.F. Araştırma Dergisi XIII/1*, (Erzurum), s.58-63.
- VAMBERY, Arminius, (1864), *Travels in Central Asia*, John Murray, London.
- VLADİMIRTSOV, Boris Y., (1995), *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, (çev. A. İnan), TTK, Ankara.
- WEIERS, Michael, (1975), "The Language of the Hazara people and of the Mongols of Afghanistan", *Afghanistan Journal II/3*, s.98-102.
- YAZICI, Orhan, (2006), "Gılcayların Menşei", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi IV/1*, (Elazığ, Ocak), s.31-49.
- ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR, (1987), *Vekayi I-II*, (nşr. R.R. Arat), TTK, Ankara.